

Inkade impeeriumi pärandi mõju tänapäeva Ladina-Ameerika riikide poliitilisele ja kultuurilisele eneseteadvusele

Holger Mölder

Sissejuhatus

Ladina-Ameerikas on koloniseerimisprotsess ja ümberrahvustumine olnud sedavõrd edukas, et paljud põlisrahvad on kaotanud või kaotamas oma identiteeti ja vaid üksikud neist on olnud rahvana kestlikud. Nende hulgast tõusevad esile ketšuaad, kunagise inkade impeeriumi *Tahuantinsuyu*¹ järjepidevuse kandjad, ja nendele lähedane sugulasrahvas aimaarad. Inkade impeerium kadus ajalooareenilt juba 16. sajandil, kuid selle pärand mõjutab veel tänapäevalgi mitme Ladina-Ameerika riigi poliitilist ja kultuurilist maastikku. Inkade poliitiline identiteet on viimase 20–25 aasta jooksul olnud eriti tuntav kunagise impeeriumi äärealadel — Boliivias ja Ecuadoris, kuid inkade pärandit edasi kandvate ketšuaate poliitilise eneseteadvuse tugevnemist võib viimasel ajal üha rohkem kohata ka kunagise impeeriumi epitsentris Peruus. Peruu on olnud küll ketšuaate põhiline asuala ja kultuuri-keskus — juba 16. sajandil koostas hispaanlasest vaimulik Fray Domingo de Santo Tomás esimese ketšua keele grammatika —, kuid aegade jook-

---

¹ Tahuantinsuyu (eesti keeles 'Nelja Ilmakaare Riik'), kasutatakse veel nimevorme Tawantisuyu, Tawantinsuyu.

sul on seal valitsenud ka suurem tendents ümberrahvastumisele. Ketšua identiteedi hispaniseerumine on toimunud esmajoones sotsiaalse identiteedi muutumise ja riigisisese migratsiooni tõttu, sest moderniseerumine eeldas ühtlasi hispaniseerumist,² mis nähtusena on üsna sarnane Eesti oludega 19. sajandil, kui liikumine sotsiaalses hierarhias kõrgemale astmele tõi endaga kaasa ajastule iseloomuliku ümberrahvastumise suuna — eestlaste püüde saksastuda.

Samal ajal on ketšuaad ja aimaarad rahvana säilitanud mõju Boliivia, Peruu ja Ecuadori ühiskondadele ning viimasel ajal on tõusuteel nende mitte ainult kultuuriline, vaid ka inkade impeeriumi pärandile tuginev poliitiline eneseteadvus. Põlisameeriklased moodustavad neis Andide mäestiku riikides vastavalt 62%, 45% ja 25% elanikkonnast. Ketšuaad elavad Peruus (3,3 miljonit), Ecuadoris (2,5 miljonit) ning Boliivias (2,3 miljonit), vähemal määral veel Columbias, Argentinas ja Tšiilis, mistõttu nende koguarvu võib hinnata 8–12 miljonile.³ Aimaarad elavad peamiselt Boliivias (1,5 miljonit), Peruus ja Tšiilis. Selles piirkonnas on aegade jooksul toimunud sotsiaalseid vastuhakke, mille legitimeerimiseks on kasutatud inkade impeeriumi *Tahuantinsuyu* pärandit. Aastatel 1780–1782 toimusid Peruus ja Boliivias Túpac Amaru⁴ II (José Gabriel Condorcanqui) ja Túpac Katari (Julián Apasa Nina) juhitud ülestõusud. Markii de Oropesa tiitlit kandnud ja kohalikku ülikkonda kuulunud aadlisoost mestiits José Gabriel Condorcanqui võttis endale viimase *Sapa Inca*⁵ järgi nimeks Túpac Amaru II ja alustas Cuzcos ülestõusu hispaanlaste ülemvõimu vastu, mille ajendiks võis küll olla kaotatud kohtuvaidlus maavalduse ja tiitli pärast. Tema eeskujul puhkes lõuna pool aimaarade ülestõus Túpac Katari juhtimisel. 19. ja 20. sajandil toimusid Peruus ning Boliivias mitmed ketšuaate ja aimaarade ülestõusud. Peruu armee seersandi Teodomiro Gutiérrez Cuevase 1915. aastal alga-

² Tim Marr. „Ya No Podemos Regresar al Quechua“: Modernity, Identity, and Language Choice among Migrants in Urban Peru. — History and Language in the Andes. Paul Heggarty, Adrian J. Pearce (toim). New York: Palgrave MacMillan, 2011, lk 215–238.

³ Gabina Funegra. Language and Identity: The Shifting Face of Quechua in Peru. — Endangered Languages: Voices and Images (Voces y Imágenes). Proceedings from FEL XV, 2011. http://www.funegrafilms.com/pdf/publication_quito.pdf (viimati vaadatud 28.05.2016).

⁴ Túpac Amaru — ketšua k 'Hiilgav Madu'; Túpac Katari tähendab sama aimaara keeles.

⁵ *Sapa Inca* — ketšua k 'Ainus Inka', Inkade Impeeriumi valitseja nimetus alates 12.–13. sajandist.

tatud *Rumi Maqui* (Kivikäsi) ülestõusu eesmärgiks seati inkade impeeriumi taastamine. 19. sajandi Boliivia ja Peruu presidendid Andrés de Santa Cruz ning Agustín Gamarra pidasid end inkade järeltulijateks. 28. oktoobril 1836. a kuulutas Santa Cruz välja Peruu ja Boliivia Konföderatsiooni, millele järgnes Peruu kodusõda ja Tšiili ning Argentina osalusel peetud Konföderatsioonisõda. 1839. aastal said konföderatsiooniväed aga Tšiili ja mässuliste vägedelt lüüa ning see jagunes taas Peruuks ja Boliiviaks.⁶

Kui Mehhiko maiade ja asteekide kultuuripärand sai eurooplaste sissetungi tagajärjel tugeva hoobi ning tänapäeval on nende kunagisest hiilgusest säilinud väga vähe, siis inkade traditsioon on osutunud elujõulisemaks. Vastupidi laialt levinud arusaamadele toimus inkade impeeriumi üleminek Hispaania krooni valdustesse järk-järgult, mistõttu paljud ülikud sulandusid vallutajate eliidiga. Segaabielude sõlmimist hispaanlaste ja põlisameeriklaste vahel soodustas ka tõik, et niimoodi oli võimalik pääseda töö- ja tribuudikohustustest (*encomienda*), mis kehtis põlisameeriklastele 1720. aastani. Segarahvastiku baasil tekkis hispaaniakeelne *campesino* — identiteedigrupp, mis rõhutas euroopalikkust, roomakatoliku usku ja hispaania keele kasutamist sotsiaalse suhtlemise vahendina. Selle grupiga liitusid ka sotsiaalselt staatusest kõrgemad põlisameeriklased, kes omandasid hariduse või liikusid oma põlistelt asualadelt mujale.⁷

Fausto Reinaga ja *indianismo*

Túpac Amaru II ja Túpac Katari ülestõusud 18. sajandi lõpus suruti maha ning juhid hukati, kuid nende ideeline ja sümboliline pärand kandus edasi teistesse Ladina-Ameerika vastupanuliikumistesse ja põlisrahvaste poliitilist identiteeti väärtustavatesse ideoloogiatesse.

⁶ Lähemalt vt Holger Mölder. The Inca Legacy and Indigenous Political Movements in Contemporary Latin America. — When Gods Spoke: Researches and Reflections on Religious Phenomena and Artefacts. Studia in Honorem Tarmo Kulmar. (Studia Orientalia Tartuensia, *Series Nova*, Vol. VI). Märt Läänemets, Vladimir Sazonov, Peeter Espak (toim). Tartu: University of Tartu Press, 2015, lk. 211–226.

⁷ Shane Greene. Getting over the Andes: The Geo-Eco-Politics of Indigenous Movements in Peru's Twenty-First Century Inca Empire. — Journal of Latin American Studies, 2006, Vol 38, nr 2, lk 334–337; Vt. ka G.Funegra 2011.

20. sajandil kerkisid esile mitmed põlisameerika taustaga ideoloogid, kes rõhutasid muuhulgas seoseid ka kunagise impeeriumiga. 1950. aastatel muutus paljudes Ladina-Ameerika riikides väga tähtsaks maa-reformi küsimus, mis mõjutas ka põlisameeriklaste identiteeditunnet, kes pöördusid sotsiaalse ebaõigluse vastu võideldes sageli ajalooliste sümbolite juurde. Boliivias tekkis Túpac Katari nime järgi *katarista* liikumine. Kataristid pöörasid peale majandusliku ja sotsiaalse ebavõrdsuse küsimuste tähelepanu ka aimaara rahvuslikule identiteedile ning Hispaania kultuuriliste mõjude vähendamisele.

Põlisameeriklaste rahvuslikku ideoloogiat, poliitilist identiteeti ja eneseteadvust endise inkade impeeriumi aladel on oluliselt mõjutanud ketšua päritolu Boliivia kirjanik ning ühiskonnategelane Fausto Reinaga (1906–1994), keda peetakse läänevastase antikolonialistliku ideoloogia *indianismo* rajajaks, mis vastandus sulanduvale *campesino* (*hispanidad, mestizaje*) ideoloogiale.⁸ Reinaga kaugel esivanem oli Túpac Katari ülestõusus osalenud ketšuate pealik Tomás Katari, kelle vanemad osalesid Pablo Zarate Willka juhitud indiaanlaste ülestõusus 19. sajandi lõpus. Reinaga õppis lugema alles 16-aastaselt, siis kui ketšua hõimupealikud andsid talle nimeks Ruphaj Katari ja saatsid ta õppima Orurosse, et kasvatada temast tulevast hõimuliidrit. Nooremas eas oli Reinaga mõjutatud marksismist ja seotud Boliivia Kommunistliku Parteiga. 1957. aastal külastas ta partei esindajana Nõukogude Liitu ja Ida-Saksamaad, mille mõjul ta kirjutas raamatu vene rahva messianistlikest tunnetest.⁹ Mõne aja pärast tekkisid tal endiste võitluskaaslastega vastuolud ja ta distantseerus kommunistidest.

1960. aastatel elas Reinaga inkade kindluslinna Machu Picchut külastades üle vaimse uuestisünni, loobus oma varasemast marksistlikust orientatsioonist ja asus üles ehitama põlisameeriklaste traditsioonile toetuvat ideoloogiat. Ta kirjutas 1969. aastal raamatus *Indiaani revolutsioon:*

Kristus ja Marx tuleb indiaanlaste peadest eemaldada. Inkade filosoofia missioon on õilistada elu, rõõmu, armastust ja rahu — sotsiaalset naudingut.¹⁰

⁸ Jose Antonio Lucero. Fanon in the Andes: Fausto Reinaga, Indianismo, and the Black Atlantic. — *International Journal of Critical Indigenous Studies*, 2008, nr 1, lk 13.

⁹ Fausto Reinaga. *El sentimiento mesiánico del pueblo ruso La Paz: Sindicato de Escritores Revolucionarios*, 1960.

¹⁰ Fausto Reinaga. *La revolución india*. La Paz: Partido Indio Boliviano, 1969, lk 397.

Fausto Reinaga rõhutas ketšuate ja aimaarade erilist, neile rahvusrühmadele ainuomast identiteeti lääne identiteedile vastanduvana.¹¹ Kindel osa tema mõttemaailmast kuulus minevikupärimuse idealiseerimisele, mis tugines inkade impeeriumi korralduse ja *Inkarri* müüdi¹² propageerimisele. Lääne ja inkade süsteeme vastandades on Reinaga kirjutanud:

Lääs on eraomandile tuginev individualistlik süsteem, sõja süsteem, kus inimene on inimesele vaenlane. *Tahuantinsuyu* seevastu on töö ja armastuse ühiskond, ühiskondlikule omandile tuginev kollektivistlik süsteem, rahu süsteem, kus inimene on inimesele vend.¹³

Oma ideoloogia elluviimiseks rajas Reinaga Boliivia Indiaanlaste Partei. Reinagat ja *indianismot* on kritiseeritud sellepärast, et nad on näinud põlisameeriklaste küsimust Boliivia ainsa probleemina, välistades kõik muu, mistõttu *indianismo* platvormilt esinevad erakonnad ei ole valimistel edu saavutanud.¹⁴ Evo Moralese tõi 2005. aastal Boliivia presidendivalimistel võidule ikkagi sotsiaalne protest, mitte etnilise identiteedi rõhutamine.

Põlisrahvad ja Ladina-Ameerika ühiskond

Ladina-Ameerika poliitilist kultuuri on tugevasti mõjutanud traditsioonilised institutsioonid, roomakatoliku kirik ja sõjavägi, mis ei ole sealsetes ühiskondades juba Simón Bolívari aegadest saadik olnud ainult traditsiooniliste konservatiivsete väärtuste edasikandjad, vaid tihti-

¹¹ Freya Schiwy. *Indianizing Film: Decolonization, the Andes, and the Question of Technology*. Rutgers University Press, 2009, lk 102.

¹² Kui hispaanlased hukkasid 1533. a *Sapa Inca* Atahualpa, siis müüdi kohaselt lubas ta teispoosusest tagasi pöörduda ja impeeriumi taastada.

¹³ F. Reinaga 1969, lk 61.

¹⁴ Ricardo Calla. *Hallu hayllisa huti: Identificación étnica y procesos políticos en Boliivia*. — Democracia, etnicidad, y violencia política en los países andinos. Toim Alberto Adrienenén, Jean-Michel Blanquer, Ricardo Calla Ortega, Carlos Iván Degregori, Pierre Gilhodes, Andrés Guerrero, Patrick Husson, Jean Pierre Lavaud, Jorge León Trujillo, Rodrigo Montoya, Daniel Pécaut, Eduardo Pizarro, and Eduardo Rocha. Lima, Peru: Instituto de Estudios Peruanos, 1993, lk 65–66.

peale on nad enda peale võtnud ka ühiskonna reformimisele suunatud protsesside juhtimise. Erinevalt lääne ühiskondadest, kus sotsiaalsete protestide eestvedajaks on tavaliselt olnud ametiühinguliikumised, on Ladina-Ameerikas sellesse rolli sageli astunud kirik. Ladina-Ameerikast pärineb sotsiaalse orientatsiooniga ühiskonnakriitiline vabastusteoloogia kontseptsioon, mis on tugevasti mõjutanud sealseid kirikuringkondi. Ei ole juhuslik, et praegust Argentina päritoluga paavsti Franciscus I (Jorge Maria Bergoglio) peetakse kiriku liberaalsemate ringkondade üheks väljapaistvamaks eestkõnelejaks. Vabastamisteoloogia kontseptsiooni autor on Peruu preester Gustavo Gutiérrez, kes kirjutas 1971. aastal avaldatud raamatus *Vabastamisteoloogia perspektiivid*, et vaesus ei ole saatus, vaid seisund, ja et see ei ole õnnetus, vaid ebaõiglus. Vaesus kui vaimne ja kultuuriline kategooria on tingitud sotsiaalsetest struktuuridest ning seotud moodusega, kuidas on need ühiskonnas erinevates vormides üles ehitatud.¹⁵

Ladina-Ameerika ühiskondades on sotsiaalse staatuse piiridest väljamurdmisel mänginud peale kiriku tähtsat osa ka sõjavägi, mistõttu on sinna astunud palju vaesematest ühiskonnakihtidest pärinevaid inimesi. Sõjaväelise taustaga vasakpoolse poliitilise orientatsiooni esindajana on tuntud näiteks Guatemala president (1951–1954) Jacobo Arbenz Guzmán, Panama president (1968–1981) Omar Torrijos, Peruu president (1968–1975) Juan Velasco Alvarado, Boliivia president (1970–1971) Juan José Torres ja Venezuela president (1999–2013) Hugo Chávez. Sotsiaalne protest ja põlisameeriklaste etniline identifitseerumine on aga sageli käinud käsikäes. Põlisameeriklaste etnilisele identiteedile toetuv rahvuslus sai Ladina-Ameerikas tugeva tõuke pärast Venezuela presidendi Hugo Rafael Chávez Frías (1954–2013) võimuletulekut 1999. aastal. Kuigi Chávezi vasakpoolne ideoloogia *chavismo* on mujal maailmas tuntud eelkõige oma tugeva Ameerika Ühendriikide vastasuse poolest, pööras osaliselt indiaani juurtega Chávez tähelepanu põlisameeriklaste huvidele, kes küll moodustavad Venezuela elanikkonnast väga väikese osa (2%). Nende esindajana nimetati esimest korda valitsusse Atala Uriana, kellele anti keskkonnaministri portfelli.

Chávez (1954–2013) oli kindlasti väga ambitsioonikas ja vastuoluline poliitik, kes on viimase 15 aasta jooksul Ladina-Ameerika sotsiaalseid ja

---

¹⁵ Gustavo Gutiérrez. *Teología de la liberación: Perspectivas*, Lima: CEP, 1971.

poliitilisi protsesse tugevasti mõjutanud. Kui Chávez võimule tuli, alustas ta ulatuslike ühiskondlike ümberkorraldustega, mis toetasid riigi suuremat osalust majanduses ning Ladina-Ameerikas väga tundlikku sotsiaalse õigluse ja tulude ümberjagamise ideed. Ta kuulutas välja *Revolución Bolivariana* (Bolívari revolutsiooni), mis tugines Ladina-Ameerika 19. sajandi suure vabadusvõitleja, Venezuela päritolu Simón Bolívari traditsioonile ja pidi kaasa tooma Lõuna-Ameerika majandusliku ning poliitilise suveräänsuse, rohujuure tasandi poliitika ja otsedemokraatia vormide rakendamise, majandusliku isevarustamise, loodusvarade õiglase jaotuse, korrupsiooni kõrvaldamise ja eetikale rajatud patriotismi.¹⁶ Teatavas mõttes võib Hugo Chávezit pidada Ladina-Ameerika Gamal Abdel Nasseriks, sest ta üritas ladinaameeriklaste piirkondlikku rahvuslust ühendada sotsialistlike ideedega. Muuhulgas on *chavismo* ideoloogiliselt mõjutanud ka vasakpoolseid liikumisi Lõuna-Euroopas, sh SYRIZAt Kreekas ja Podemost Hispaanias. Siin käsitletavatest riikidest on just Ecuador ja Boliivia *chavismo*'st tuult tiibadesse saanud ja muutunud kontinendil Venezuela olulisteks liitlasteks.¹⁷

Chávez oli suur Ladina-Ameerika ühendaja, kuid tema *Revolución Bolivariana* tugines eelkõige sidemete tugevdamisele olemasolevate postkolonialistlike rahvusriikide vahel ja tugeva regionaalse identiteedi väljakujundamisele. Põlisrahvaste poliitiline identiteeditunnetus kogus jõudu, mis ei ole mõjutanud riiklike identiteetide arengut, vaid üritanud leida oma teed pigem riigivälise kultuurilise identiteedina. See aga ei ohusta Ladina-Ameerikas kehtivat administratiivset jaotust.

Kas kunagised inkade impeeriumi alad millalgi veel ühinevad? Ajalooos on üksikuid katseid tehtud, eelkõige Peruu ja Boliivia ühendamiseks. Peruu ja Boliivia Konföderatsioon eksisteeris lühikest aega 19. sajandi keskpaigas, kui Simón Bolívari kaasvõitleja Andrés de Santa Cruz (1792–1865), kes pärines ema poolt ketšua ülikutest ja pidas end inkade dünastia järeltulijaks, ühendas kaks riiki. Saanud 1829. aastal Boliivia presidendiks, liitis ta 1836. a Boliivia ja Peruu konföderatsiooniks, mis vallandas kolm aastat kestnud Peruu kodusõja. Selle käigus sai Santa Cruz lõpuks lüüa ja emigreerus. 2011. aastal ütles ametisse

¹⁶ Vt H. Mölder 2015, lk 222–223.

¹⁷ David Roman. How Hugo Chavez Helped Inspire Spain's Far-Left Podemos Movement. — The Wall Street Journal, February 26, 2015. <http://www.wsj.com/articles/how-venezuelas-chavez-lives-on-in-spain-1425000737> (viimati vaadatud 25.05.2015).

astuv Peruu president Ollanta Humala Boliivia-visiidi käigus, et unistab päevast, kui Peruu ning Boliivia vahelt kaob piir ja nad saavad taas üheks riigiks.¹⁸ See näitab, et sajandeid hiljem pärast impeeriumi hukku hõõgub inkade impeeriumi idee võib-olla mõnel teisel kujul — näiteks inkade konföderatsioonina — vaikselt tuha all edasi ja võib ühel heal päeval soodsate tuulte mõjul ka teoks saada. Järgnevalt on autor uurinud ketšuate ja aimaarade poliitilise identiteedi arengut Ecuadoris, Boliivias ja Peruus, kus nad moodustavad olulise osa ühiskonnast.

Ecuador

Esimesena aktiveerisid inkade järeltulijad Ecuadoris, kus 1986. aastal rajati Ecuadori Põlisrahvaste Konföderatsioon (CONAIE). Järgnevate aastate jooksul muutus see ühiskondlike reformide läbiviimisel riigis oluliseks survegrupiks. 1990., 1994., 1997., 2000., 2002. ja 2005. aastal toimusid CONAIE eestvõttel ulatuslikud rahvaülestõusud. Santo Domingo kiriku hõivamisega Quitos 1990. aasta mais sai alguse põlisameeriklaste aktiivse sekkumise protsess Ecuadori poliitikasse, mida kutsuti *levantamiento* (hispaania k 'ülestõus'), ketšua keeles nimetati ka *pachakutik*'uks (*pacha* — 'aeg, maa', *kutik* — 'tagasipöördumine' millegi juurde).¹⁹ Põlisameeriklased tulid tänavale ja blokeerisid teid, mis halvas transpordi ning logistika kogu riigis. Nad nõudsid mitmekeelset haridust, põllumajandusreforme ja põlisameeriklaste rahvuslike õiguste tunnustamist. Kui tavaliselt on põlisameeriklaste organisatsioonid keskendunud kohalikele probleemidele, siis Ecuadoris oli nende nõudmistes tähelepanuväärne just piirkondlike, riiklike ja rahvusvaheliste küsimuste sage esitamine, milles asetati fookusesse ka võitlus neo-

¹⁸ Humala Invites Morales to Consider the Re-unification of Peru and Bolivia. — MercoPress, June 22, 2011. <http://en.mercopress.com/2011/06/22/humala-invites-morales-to-consider-the-re-unification-of-peru-and-bolivia> (viimati vaadatud 26.05.2016).

¹⁹ *Pachakutik* tähendab kontseptsioonina muutusi Päikese all — Maal toimuvaid murrangulisi sündmusi, mis toovad kaasa uue ajastu. Mõiste tuleneb inkade mütoogiast, mille järgi on areng Maal tsükliline ja iga tsükli hukule järgneb taassünd. Pachakutik Yupanki (Pachacutec Yupanqui, 1438–1471/1472) oli üheksas *Sapa Inca*, kelle valitsusajal arvatavasti rajati valitseja residentsina ka Machu Picchu. Vt Marc Becker. *Pachakutik: Indigenous Movements and Electoral Politics in Ecuador*. Plymouth: Rowman & Littlefield Publishers, 2011, lk 2–3.

liberaalsete majandusreformide vastu, sh maaküsimus, veeressursside erastamine ja traditsiooniliste eluviiside toetamine.²⁰

1995. aastal loodi CONAIE baasil poliitiline kooslus, Liikumine Paljurahvuseliseks Ühenduseks *Pachakutik-Uus Maa* (*Movimiento Unidad Plurinacional Pachakutik-Nuevo País*, MUPP-NP), mis esines suhteliselt edukalt valimistel, kuid veelgi edukamalt poliitilistes võimumängudes, mille käigus õnnestus vasakpoolsete sõjaväelastega ühinedes edukalt kukutada mitu valitsust.²¹ 1997. aasta ülestõusu järel suutsid nad algatada põhiseaduslikke reforme, mis laiendasid põlisameeriklaste õigusi. 2007. aastal valiti põlisameeriklaste toetusel Ecuadori presidendiks Rafael Correa, kellest sai Hugo Cháveze ja Evo Moralese kõrval üks *chavismo* ideoloogilisi liidreid Ladina-Ameerikas. Boliivia ja Ecuador on arendanud paljurahvuselise demokraatia (*plurinacionalismo*) kontseptsiooni, mis peaks riigi poliitikas tagama erinevate kogukondade osaluse ning poliitilisele ja administratiivsele detsentraliseerimisele rajatud põhiseadusliku asümmeetria.

Boliivia

Boliivias on poliitiliselt aktiivsem põliselanike grupp olnud ketšuate lähedane sugulasrahvas aimaarad. 1997. aastal tuli kokku aimaarade rahvuslik esinduskogu *Jacha Ulaka*. Kolm aastat hiljem valiti aimaarade liider Max Paredes Quiana Sullu Marka²² ülempelikuks (*Apu Mallku*). Aimaara päritolu Chaparé piirkonna kokafarmer ja ametiühinguliider Juan Evo Morales Ayma valiti 2005. aastal Boliivia presidendiks, kellest sai peagi Lõuna-Ameerika indiaanlaste õiguste eestvõitleja. Kokakasvatajate ametiühingu liidrina asetus Morales juba paratamatult antiameerikanistlikule lainele ja leidis *chavismo*'ga ühise keele. Kokalehtede kasvatamine on Andides tavade ja kombestikuga seotud põline traditsioon, spiritualistlikuma suunaga, mis ei ole pelgalt vaid narkootilise

²⁰ Marc Becker. Ecuador, Indigenous Uprisings. — Peter N. Stearns (toim). Oxford Encyclopedia of the Modern World. Oxford University Press, 2008. <http://www.oxford-modernworld.com/entry?entry=t254.e492> (viimati vaadatud 27.05.2016).

²¹ *Ibid.*

²² Quiana Sullu Marka ehk Quallayusu oli inkade impeeriumi lõunaregioon, kus paiknesid aimaarade asualad.

aine kokaiini tootmine. Ameerika Ühendriigid toetasid aga Boliivia võimude kokakasvatajate vastast tegevust ja istanduste hävitamist.

Evo Morales on nimetanud Fausto Reinagat üheks nendest inimestest, kes on tema vaateid kõige rohkem mõjutanud. Sarnase seisukohavõtuga esines Boliivia intellektuaalist asepresident Alvaro Garcia Linera.²³ Protestilaine tõi Moralese võimule ja inkade traditsioonid muutusid tema ideoloogilise platvormi kandvaks osaks. Kui Peruu president Alejandro Toledo oli eelkõige ketšua päritolu Peruu poliitik, siis Evo Morales käitus kui Boliivia päritolu aimaara poliitik. Päev enne ametisse astumist 21. jaanuaril 2006. aastal krooniti Evo Morales La Pazi lähedal Tiwanakus Kalasasaya templi varemetel tseremoniaalselt aimaarade *Apu Mallku*'ks (kuningaks või ülempalikuks).²⁴

2010. aastal, kui ta valiti teiseks perioodiks ametisse, kõneles Morales kõigepealt aimaara, siis ketšua ja lõpuks hispaania keeles ning lubas järgida inkade seadusi — *ama sua, ama quella ja ama llulla* ('ära varasta, ära ole laisk ja ära valeta'). Ta kuulutas vana koloniaalriigi lõppenuks ja teatas, et sündinud on uus Boliivia — paljurahvuseline, autonoomne ja kogukondlik riik.²⁵ 2012. aastal avaldas Morales *Päikese saare manifesti*, kus ta muuhulgas lubas üles ehitada kogukondliku sotsialismi, mille majandusliku arengu nurgakiviks peaksid kapitali kuhjumise, kasumi ja turumajanduse asemel saama rahva õnn ja harmoonia „emakese Maaga“:

1. Usalduse taastamine demokraatia ja poliitika vastu, andes võimu vaestele ning seega rahva teenistusse.
2. Rohkem sotsiaalseid ja inimõigusi inimestele, mitte seada esiplaanile tarbimisühiskonna vajadusi.
3. Meie rahvaste ja kultuuride dekoloniseerimine ja nende heaolu tagava „kogukondliku sotsialismi“ ehitamine.
4. Tõeline keskkonnapoliitika, et seista vastu rohelist majandust ohustavale „keskkonnakolonialismile“.

---

²³ J. A. Lucero 2008, lk 13.

²⁴ Nancy Postero. Andean Utopias in Evo Morales's Bolivia. — *Latin American and Caribbean Ethnic Studies*, 2007, Vol. 2, nr 1, lk 1.

²⁵ Martin Nilsson. Bolivia Under the Left-Wing Presidency of Evo Morales. — *Indigenous People and the End of Postcolonialism?* — *International Studies*, 2013, Vol. 15, nr 1, lk 41.

5. Loodusvarade suveräänsus ja vastuseis neokolonialistlikule domineerimisele, mis on eelduseks emantsipatsioonile ning liikumisele rahvaste murdumatu arengu suunas.
6. Toidu suveräänsus ja inimeste õigus toidule.
7. Lõunapoolkera rahvaste liit, et seista vastu interventsionismile, neoliberalismile ja kolonialismile.
8. Teadmiste arendamine ja tehnoloogia kättesaadavus kõigile.
9. Üleilmse rahvaste institutsionaalse liidu asutamine.
10. Majandusliku arengu eesmärk ei tohiks olla kapitali kuhjumine ja kasum ega turult saadav tulu, vaid see peab olema „terviklik“ ning otsima inimeste õnne ja harmooniat koostöös Maa Emaga.²⁶

Michael Douglas Hill viitab haridusasutuste tähtsale osale multikultuurse identiteedi tekitamisel põlisameeriklaste hulgas Boliivias, Peruus ja Ecuadoris, kus põlisameeriklaste laste etniline identiteet asendub hispaaniakeelse ja koloniaalpärandile rajatud riikliku identiteedi tunnetamisega, sest niiviisi on neil olnud võimalik oma sotsiaalset staatust parandada.²⁷ Viimasel ajal on kolmes inkade impeeriumi pärandit kandvas riigis üha enam pööratud tähelepanu põlisrahvaste emakeelsele haridusele ja kultuurilisele eneseväljendusele. Moralese valitsuse haridusminister Felix Patzi on olnud Boliivia koolisüsteemis üks indiaani kultuuri eestvõitlejatest. 2010. aastal võeti tema initsiatiivil vastu seadus, millega indiaani keelte õpetamine muutus Boliivia koolides kohustuslikuks ja sellest sõltub valitsuse toetus koolidele.²⁸ Kuid tähelepanu ei pöörata ainult aimara ja ketšua keelele. 2009. aastal avati Boliivias Chucuisaca provintsis Kuruyukis esimene guaranikeelne ülikool. Sellegipoolest on Moralese hariduspoliitikale pandud süüks kooli ideologiseerimist, mis võib olla tingitud sellest, et Moralese selja taga

²⁶ Jean Ortiz. Bolivia: Evo Morales' "Manifesto of the Island of the Sun". — *L'Humanité*, January 1, 2013. <http://truth-out.org/news/item/13643-bolivia-evo-morales-manifesto-of-the-island-of-the-sun> (viimati vaadatud 25.05.2016).

²⁷ Michael Douglas Hill. Growing up Quechua: Ethnic Identity, Narrative, and the Cultural Politics of Childhood Migration in Cusco, Peru. — *Childhood*, 2013, nr 20, lk 389.

²⁸ Rosaleen Howard. Education Reform, Indigenous Politics, and Decolonisation in the Bolivia of Evo Morales. — *International Journal of Educational Development*, 2009, Vol. 29, lk 589–590.

ei ole poliitiline partei, vaid liikumine, sümboolne struktuur, mis vajab vastasseisu ja sõbra-vaenlase retoorikat.²⁹

Peruu

2001. aastal toimus pidulik presidendi ametisse astumise tseremoonia iidse Machu Picchu varemetel, sest esimest korda valiti Peruu presidendiks põlisameeriklane Alejandro Toledo. Tema üheks unelmaks oli ühtse Andide identiteedi loomine:

Peruule omane Andide identiteet ei ole tingitud ainult väikesest osast inkade säilinud pärandist Cuzcost kui selle kestva sümboli kesksusest, vaid sellestki, mida ma nimetan Peruu ajalooliseks võluks ja paratamatuks naasmiseks inkade pesapaiga juurde, millega käib kaasas igavesti kaotatud, kuid kuidagi alati naasev inkade mõiste. Aga see probleem on kogu Peruu rahva probleem.³⁰

Kui Ecuadoris ja Boliivias on ketšuate ja aimarade poliitilise eneseteadvuse kasv tugevasti seotud vasakpoolsete ideoloogiate, sh *chavismo* esilekerkimisega, siis Peruu näitel saab öelda, et see ei pea ilmtingimata nii olema. Peruu areng on toimunud erinevalt, *chavismo* ei ole seal kunagi erilist mõju saavutanud ja põlisameeriklaste poliitiline aktiivsus on jäänud väiksemaks kui Ecuadoris või Boliivias, kuid inkade impeeriumi pärandi sümboolne mõju on viimastel aastatel sealgi nähtavamaks muutunud.³¹

Kui riigi suuri äärealasid, sh põlisameeriklastega asustatud piirkondi Andides kontrollis aastatel 1980–2000 kurikuulus marksistlik mässuliikumine *Sendero Luminoso*, ei toonud see kaasa ketšuate olukorra paranemist, mistõttu ei õnnestunud ka luua arvestatavat toetusbaasi — rühmitus vaenas ja tappis kohalikke ketšuid, kes ei võtnud omaks revolutsioonilise marksismi põhimõtteid. Marksistlikud mässajad võitlesid internatsionalistlike loosungite all ning suhtusid põlisrahvaste kultuuri,

---

²⁹Nancy Postero. Morales's MAS Government: Building Indigenous Popular Hegemony in Bolivia. — Latin American Perspectives, 2010, Vol. 37, nr 3, lk 29.

³⁰S. Greene 2006, lk 330–331.

³¹Jose Antonio Lucero. Indigenous Politics: Between Democracy and Danger. — Routledge Handbook of Latin American Politics. Peter Kingstone, Deborah J. Yashar (toim). New York: Routledge, 2014, lk 290.

traditsioonidesse ja institutsioonidesse põlgusega.³² Sel ajal oli presidendiks diktaatorlike maneeridega Alberto Fujimori, kes muuhulgas viis läbi ka ulatusliku põlisameeriklaste steriliseerimisprogrammi, mille käigus steriliseeriti 200 000–400 000 indiaani naist.³³

Pärast Fujimori võimult kõrvaldamist valiti 2001. aastal tema järglaseks esimene ketšua rahvusest president Alejandro Toledo. Toledo on pärit vaestest oludest, kuid tal õnnestus pääseda õppima Ameerika Ühendriikidesse Stanfordi ülikooli, kust naasis doktorikraadiga. Erinevalt Moralesest ja Correast oli ta liberaalne poliitik, kes toetas häid suhteid Ameerika Ühendriikidega ning oli Hugo Cháveze poliitilise joone suhtes kriitiline. Sellegipoolest heiskas Toledo presidendipalee kohale ajaloolise Cuzco linna vikerkaarelipu, mis on muutunud *Tahuantinsuyu* mitteametlikuks sümboliks, ja viis ametisse astumise tseremoonia läbi Machu Picchus, kus kirjutas alla *Machu Picchu deklaratsiooni*, milles lubas arendada põlisameeriklaste õigusi kogu regioonis ning võidelda Andide uue identiteedi nimel. Alejandro Toledo oli viitsütikuks ketšuate ja aimaarade poliitilisele aktiveerumisele mitte ainult piirkonniti, vaid kogu riigis. 2001. aastal valiti Peruu parlamenti esimene aimaara saadik Paulina Arpasi. 2011. aastal valiti presidendiks mässulisest Humala suguvõsast põlvnev ketšua juurtega vasakpoolne rahvuslane Ollanta Moisés Humala Tasso,³⁴ kes on varem toetanud Peruu-Boliivia Konföderatsiooni loomist ja näinud Peruu Ladina-Ameerika rahvaste liidrirollis. Humala poliitiline joon on lähedasem Correa ja Moralesle omale, kuigi ta on hoidnud *chavismo*'ga teatavat distantsi ning toetanud mõõdukamaid reforme.

Ollanta Humala on osutanud, et Peruu rahvusluse nõrkus on selle seotus riikliku identiteediga ja rahvad on tugevamad kui neid lõhestavad administratiivsed üksused. Boliivia ja Peruu ketšuatel on tema meelest rohkem ühiseid jooni kui ketšuate ning teiste Peruu rahvaste

---

³² Ward Churchill. *A Little Matter of Genocide: Holocaust and Denial in the Americas 1492 to the Present*. San Francisco: City Lights Books, 1997, lk 119.

³³ Jelte Boesten. *Free Choice or Poverty Alleviation?: Population Politics in Peru under Alberto Fujimori*. — *European Review of Latin American and Caribbean Studies*, 2007, Vol. 82, lk 3–20.

³⁴ 2016. aasta juunis toimunud presidendivalimiste teises voorus valiti presidendiks Pedro Pablo Kuczynski, kes võitis napilt Alberto Fujimori tütar Keiko Fujimorit. Ollanta Humala põhiseaduslike piirangute tõttu ei kandideerinud ja Cuzco piirkonnas toetati esimeses voorus seal pärit vasakpoolsete kandidaati Verónica Mendozat.

vahel, mistõttu ta toetab suuremat piirkondlikku lõimumist.³⁵ Ollanta Humala on öelnud:

Kõik inkade teadmised on olnud alla surutud ja näib, nagu tuleks kogu teadmine läänest. Meie oleme seevastu rahvuslased. Me peame kosutama oma teadmisi ja leidma mooduse, kuidas kaasata neid üleilmastumise protsessi omal kombel ning oma isikupära säilitades.³⁶

Pikka aega peeti Peruu ketšua keele valdamist alaväärtuslikuks nii ühiskonnas tervikuna kui ka ketšuate endi seas, mis soodustas nende ümberahvustumist. Sotsiaalse tagakiusamise kartuses isegi varjati ketšua keele oskust.³⁷ Ketšua keel sai Peruu ametliku staatuse 1975. aastal, kui seal valitses kindral Juan Velasco Alvarado vasakpoolne sõjaväeline režiim, kuid see ei mõjutanud oluliselt keele staatust ühiskonnas. Neli aastat hiljem sätestati Peruu põhiseadusega hispaania keel taas ainsaks ametlikuks keeleks. Viimasel ajal on siiski märke ketšua keele staatuse paranemisest. 2006. aastal andsid kaks Cuzcost valitud parlamendisaadikut, Hilaria Supa Huamán ja Maria Sumire, esimest korda ametivande ketšua keeles, mille eest Peruu parlamendi juhtkond neid ka teravalt kritiseeris. Sellegipoolest tunnistas parlament saadikute õigust kasutada ametlikel istungitel nende emakeelt.³⁸

Kui veel 1960. aastatel toimus Peruu koolides põlisameeriklaste hispaniseerumine, mis tõi kaasa nii kultuurilise kui ka sotsiaalse identiteedi muutumise, siis nüüd on kiriku ja valitsusväliste organisatsioonide kõrval aidanud ka haridusasutused neil etnilist identiteeti säilitada, soodustades samal ajal multikultuursete hoiakute tekkimist. Ühiskondlike organisatsioonide aktiivsus on muutnud ka riigivõimude suhtumist — ketšua keel on hakanud levima nii trüki-, radio- kui ka elektroonilises meedias; Peruu seadused, sealhulgas põhiseadus, on tõlgitud ketšua keelde. Riik on ellu viinud ketšua tervise- ja haridusprogramme, ketšua keeles saab nüüd pöörduda ka riigiasutustesse. Mitmes Peruu kõrgkoolis, näiteks Cuzco ja Cajamarca ülikoolis, on kõrgharidust võimalik omandada ketšua keeles.

---

³⁵ Ollanta Humala Talked about the Future of Peru at the New School. — The New School website, October 21, 2010. <http://observatorylatinamerica.org/en/home/7-ollanta-humala> (viimati vaadatud 27.05.2016).

³⁶ *Ibid.*

³⁷ G. Funegra 2011.

³⁸ H. Mölder 2015, lk 219.

Kokkuvõte

Inkade impeeriumi järjepidevuse kandmine oli Peruu, Boliivias ja Ecuadoris pikka aega rohkem sümboolse väärtusega — mitmed poliitikud ja vastupanuliikumised kasutasid inkade sümboleid vaid enda tegevuse legitimeerimiseks. Laialdaselt levinud hispaniseerumise (mes-titsiseerumine) ja *campesinos*'e mentaliteedi tõttu oli ketšuate ning aimaarade eneseteadvus alla surutud. Sellegipoolest osutus ketšuate ja aimaarade kultuur kestlikumaks kui paljudel teistel Ladina-Ameerika põlisrahvastel. 20. sajandi keskel said hoogu juurde inkade pärandit kandvad ideoloogiad, eeskätt Fausto Reinaga raamatute abil. Kuigi nende mõju näis esialgu olevat marginaalne, toimus sajandi lõpus ketšuate ja aimaarade poliitiline aktiveerumine. Alates 1990. aastatest muutusid põlisameeriklaste organisatsioonid Ecuadori oluliseks poliitiliseks jõuks, kelle abiga algatati mitmeid revolutsioonilisi protsesse.

Kõige kaugemale on need protsessid arenenud põlisameeriklaste enamusena Boliivias pärast seda, kui presidendiks valiti *indianismo* ja *chavismo* ideoloogiatest mõjutusi saanud aimaara päritolu ametiühinguliider Evo Morales, kes algatas Boliivia ühiskonnas põlisameeriklaste huvidest lähtuvaid ümberkujundusi. Kõige aeglasemalt kerkis pinnale ketšuate ja aimaarade poliitiline aktiivsus Peruu, kus nad on juba ajalooliselt pikka aega tõrjutud olnud. 21. sajandi lävepakul on põlisameeriklased sealgi ärganud ja nende identiteet on muutunud palju märgatavamaks. Ketšua juurtega poliitikute Alejandro Toledo ja Ollanta Humala valimine Peruu presidentideks ning ketšua keele kasutamise laienemine aitab kindlasti kaasa rahvusliku identiteedi tugevnemisele nii Peruu kui ka kunagistel inkade impeeriumi aladel tervikuna. Väärib märkimist, et erinevalt Euroopa ja Lähis-Ida kultuuriruumist, kus viimasel ajal pead tõstnud rahvuslus on sageli teistele kultuuridele vastandunud ning mõjutatud kultuuridevahelisest konfliktist, on kunagisel inkade impeeriumi alal leviv põlisameeriklaste rahvuslus hea näide positiivsest, eelkõige traditsiooniliste väärtuste säilitamisele ja edendamisele suunatud rahvuslusest, pakkudes valitsevale hispaaniakeelsele postkolonialistlikule kultuurile konkurentsi, kuid mitte seda alla surudes.